

УДК 631.11:631.95

Л.П.Коломієць, кандидат сільськогосподарських наук
ННЦ «ІНСТИТУТ ЗЕМЛЕРОБСТВА НААН»

ОСОБЛИВОСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАНЬ В ПРОЦЕСІ РЕФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Тривале безсистемне використання природно-ресурсного потенціалу, порушення в процесі освоєння території і господарської діяльності природного балансу в структурі угідь, недооцінювання меліоративних функцій лісів та існуючих між компонентами ландшафту функціональних взаємозв'язків обумовили виникнення цілого ряду екологічних проблем:

- активізація негативних процесів – водна ерозія, зсуви, руйнування берегів річок;
- дегуміфікація, зниження родючості ґрунтів і продуктивності агроценозів;
- зміна геохімічного потенціалу в ландшафті, порушення кругообігу речовин та енергії, що є ознакою дестабілізації ландшафтів;
- непродуктивні втрати вологи на схилі землях внаслідок збільшення поверхневого стоку;
- замулювання і зникнення малих річок і водойм.

Тому пошук шляхів оптимізації землекористування, забезпечення управління станом і функціонуванням природно-господарських систем є надзвичайно актуальною проблемою, у розв'язанні якої важлива роль належить науковому обґрунтуванню принципів організації території з урахуванням структурно-динамічних особливостей агроландшафтів.

Оптимізацію землекористування можна визначити як процес установлення такої структури земельних угідь, що буде найбільшою мірою адекватна уявленню про ефективне використання земель. При цьому слід враховувати той факт, що земельні ресурси можна розглядати з декількох позицій: по-перше, як природне середовище існування, по-друге, як виробничий ресурс, по-третє, як соціальну категорію. Відповідно, кожній з цих позицій притаманна власна система цінностей, що має бути врахована при оптимізації структури земельного фонду. Таким чином, наукове визначення поняття

«оптимальність землекористування» має триєдину формулу, в якій повинні гармонійно поєднуватися екологічний, економічний та соціальний напрями оптимізації, а нехтування хоча б одним із них фактично може призвести до порушення стабільності землекористування.

Екологічну складову оптимізації землекористування можна визначити як усвідомлену необхідність збереження і раціонального використання землі - основного природного ресурсу та базисного компоненту довкілля. Головними шляхами досягнення її цілей є, в першу чергу, збереження, відновлення та розширення територій із природними біоценотичними комплексами, по-друге, мінімізація (в т.ч. через нормування) антропогенного (переважно виробничого) навантаження на інші землі.

Економічна оптимальність землекористування може бути охарактеризована через систему інтересів сільськогосподарських товаровиробників, що експлуатують земельні ресурси як засіб виробництва. Мотив їхньої діяльності стійко спрямований на отримання максимального доходу. Відповідно, зацікавленість господарюючих суб'єктів пов'язується, головним чином, з подальшою інтенсифікацією та пошуком резервів для збільшення прибутковості сільськогосподарського виробництва. Отже, основний напрям економічної оптимізації землекористування слід визначити як використання земель саме в якості угідь, де вони будуть приносити найбільший прибуток. Це досягається шляхом найповнішого використання природної родючості ґрунтів, узгодження структури земельних угідь із виробничими планами підприємств тощо.

Соціальну оптимальність землекористування можна інтерпретувати через відповідність характеру використання земель системі суспільних (громадських) потреб. Так, до головних інтересів суспільства в галузі використання земельних ресурсів належить, по-перше, зростання валової продукції сільського господарства, по-друге, збільшення фіскальних платежів за використання земель (земельного податку) з метою подальшого перерозподілу їх на суспільні потреби, по-третє, забезпечення екологічно сприятливих для проживання людей територіальних умов тощо.

До загальних принципів оптимізації використання земель слід віднести:

- а) системність, що полягає в єдності і логічній послідовності методологічних підходів;
- б) географічну детермінованість, яка реалізується у максимальному врахуванні регіональних природно-кліматичних,

господарських, соціальних та інших умов;

в) ієрархічність, що передбачає послідовну підготовку проектних рішень від загальнодержавного до регіонального і локального рівня.

Одним з базових завдань при розробленні системи заходів з оптимізації землекористування стає детальний та всебічний аналіз існуючого використання земель. Важливо, в першу чергу, виокремити найнагальніші (головним чином, екологічні) проблеми та визначити склад і зміст невідкладних заходів щодо їх уникнення [6, 7].

У процесі реформування земельних відносин значно зросли кількість і різноманітність аграрних підприємств, землевласників та землекористувачів, що значно ускладнило регулювання земельних відносин і призвело до порушення внутрішньогосподарського землевпорядкування.

Більша частина земель Лісостепу України знаходиться в користуванні та володінні новостворених сільськогосподарських підприємств і землевласників. Аналіз розподілу земель за категоріями землекористувачів свідчить, що у користуванні сільськогосподарських підприємств знаходиться абсолютна більшість земельних угідь (ріллі – 13,6 млн га що становить 64,5% загальної площі зони) [5].

З метою диференційованої характеристики використання земельних ресурсів було введено поняття “індекс екологічної невідповідності сучасного використання орних земель”, який кількісно дорівнює відношенню фактичної розораності до максимальної площі орнопридатних земель за формулою:

$$I_{e.v.} = \frac{P_f}{P_o}$$

де $I_{e.v.}$ — індекс екологічної невідповідності сучасного використання орних земель;

P_f — площа орних земель;

P_o — максимальна площа орнопридатних земель.

Перевищення допустимої розораності (Π) у відсотках визначається так:

$$\Pi = (I_{e.v.} - 1) \times 100$$

За наведеними показниками територія зони Лісостепу України характеризується як така, що має недопустимі високе перенавантаження фактичної розораності (табл.1) [4].

Таблиця 1. Індекс невідповідності сучасного використання орних земель екологічно доцільному в зоні Лісостепу

Провінція	Індекс (Іе.в.)	Перевищення допустимої розораності, %
Західна	1,2273	22,7
Правобережна	1,1532	15,3
Лівобережна	1,0794	7,9
Разом по зоні	1,1350	13,5
Усього по Україні	1,1713	17,1

В умовах здійснення земельної реформи відбуваються значні перетворення, які змінюють організаційно-правові форми власності на землю, земельні відносини, організацію виробництва і управління, впливають на ефективність використання земельних ресурсів. Створення нових агроформувань без достатнього науково-методичного, організаційного та фінансового забезпечення, обумовлює порушення правил ведення землеробства, недотримання оптимального співвідношення культур у сівозмінах, що призводить до збільшення частки деградованих земель.

Земельним законодавством України (ст. 22 Земельного кодексу України, ст. 52 Закону України «Про землеустрій», Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів») визначені основні засади раціонального використання і охорони земель сільськогосподарського призначення, які передбачають науково обґрунтовану організацію території сільськогосподарських підприємств, установ і організацій з метою створення просторових умов для ведення землеробства [1-3]. Згідно з зазначеними нормативно-правовими актами, земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва повинні використовуватися відповідно до розроблених та затверджених в установленому порядку проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь і передбачають заходи з охорони земель. Даними проектами землеустрою вирішуються наступні питання:

- організація землеволодіння та землекористувань з виділенням сівозміни, виходячи з екологічних та економічних умов, формування інженерної та соціальної інфраструктури;
- визначення типів і видів сівозміни з урахуванням спеціалізації сільськогосподарського виробництва;
- складання схем чергування сільськогосподарських культур у сівозміні;

- проектування полів сівозміни;
- розроблення плану переходу до прийнятної сівозміни;
- перенесення в натуру (на місцевість) запроектованих полів сівозмін.

Одночасно з розробленням пропозицій з організації використання земель, вдосконалення землеволодінь і землекористувань формуються і встановлюються обмеження у використанні земель, які є механізмом регулювання земельних відносин і без яких важко або неможливо поєднати інтереси власників землі, земельних часток (паїв) з суспільними інтересами.

Висновки. Тривале використання земельних ресурсів, трансформаційні процеси в сільському господарстві на етапі реформування земельних відносин зумовили суттєве погіршення екологічного стану сільськогосподарських угідь. Негативні наслідки сільськогосподарського землекористування потребують обґрунтування та впровадження комплексу землеохоронних заходів. Оптимізацію структури земельних угідь передбачається проводити через реалізацію наступних заходів: консервація деградованих та малопродуктивних орних земель; трансформація деградованих лукопасовищних угідь на засадах екологічно-доцільного використання.

Одним із чинників оптимізації землекористування повинно стати створення системи ефективного державного контролю за використанням та охороною земель, задіяння механізмів економічної й адміністративної відповідальності землекористувачів за порушення земельного законодавства.

1. *Земельний кодекс України: чинне законодавство зі змінами стану на 01.09.2004 р.* – К.: Вид. А.В.Паливода, 2004. – С.88.

2. *Закон України «Про землеустрій»: прийнятий 22 травня 2003 р. № 858-ІУ//Відом. Верхов. Ради України (ВВР).* – 2003. – №36. – С.24.

3. *Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів»// Відом.Верхов.Ради України (ВВР).* – 2009. – № 47-48. – С. 719.

4. *Канаш О.П. Принципи класифікації земель як основи раціонального використання земельних ресурсів /О.П.Канаш. - //Вісник аграрної науки. – 2002. - №3. – С.63-66.*

5. *Кривов В.М. Екологічно безпечне землекористування Лісостепу України. Проблема охорони ґрунтів /В.М.Кривов. - Київ, Урожай 2008. – С. 304.*

6. *Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Лісостепу України /редкол.: М.В.Зубець та ін.. – К: Аграрна наука, 2010. – С. 107-108.*

7. Третьяк А.М. *Управління земельними ресурсами: навчальний посібник* /А.М.Третьяк, О.С.Дорош; за ред. А.М.Третьяка. –Вінниця: Нова книга, 2006. – С. 125.

Наведено аналіз основних аспектів проблем, що виникають внаслідок трансформаційних процесів у сільському господарстві на етапі реформування земельних відносин.

Ключові слова: *раціональне використання і охорона земельних ресурсів, агроландшафт, землекористування, земельні відносини, земельне законодавство.*

Приведен анализ основных аспектов проблем, возникающих вследствие трансформационных процессов в сельском хозяйстве на этапе реформирования земельных отношений.

Ключевые слова: *рациональное использование и охрана земельных ресурсов, агроландшафт, землепользование, земельные отношения, земельное законодательство.*

An analysis is performed of the main aspects of the problems arising from the transformation processes in agriculture at the stage of land reform.

Key words: *rational use and protection of land resources, agricultural landscape, land use, land relations, land legislation.*